

KLASİK VE MODERN DÖNEM YÖNETİCİ YETİŞTİRME SİSTEMLERİNİN İNCELENMESİ: KURUMLAR VE KİŞİLER

Mehmet YAVUZ*

Alınış Tarihi: 22 Temmuz 2016

Kabul Tarihi: 13 Aralık 2016

Öz: Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin yönetici yetiştirme sisteminde yaşanan dönüşümü anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma kapsamında öncelikle klasik dönem yönetici yetiştirme sisteminin temel kurumu, Enderun Mektebi incelenmiştir. 18. Yüzyılın sonlarından itibaren başlayan modernleşme hareketleri, yeni bir yönetici tipini gerekli kılmış ve bu yöneticilerin yetiştirilmesi için birçok yeni okul açılmıştır. Çalışmada bu okullar arasında yer alan ve diğerlerine kıyasla modernleşme sürecinin başat aktörlerini yetiştiren Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye incelenmiştir. Teorik düzeyde yapılan açıklamaların somutlaştırılması amacıyla her iki yönetici yetiştirme sistemini temsilen sırasıyla Sokollu Mehmet Paşa ile İbrahim Hakkı Paşa'ya ilişkin portre çalışması yapılmıştır. Yaşanan dönüşümün yönetici elit açısından en önemli sonucu, padişaha kişisel bağlılığın yerini bir kurum olarak devlete bağlılığın almasıdır.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, Enderun, Mekteb-i Mülkiye, Sokollu Mehmet Paşa, İbrahim Hakkı Paşa

A REVIEW OF PUBLIC ADMINISTRATOR EDUCATION SYSTEMS IN CLASSIC AND MODERN PERIOD: INSTITUTIONS AND PEOPLE

Abstract: The aim of this study is to understand the transformation of Ottoman State's education system of senior civil servant. Firstly, for this purpose, Enderun Mektebi (Palace School) that was the main institution of the Ottoman's Classical Era is examined. The modernization efforts that had started late 18th century was required new senior civil servants and many new institutions were opened. Mekteb-i Harbiye (Military Academy), Mekteb-i Tıbbiye (Medical School) and Mekteb-i Mülkiye (The Civil Service School) that educated main actors of Ottoman's Modernization Era are examined. In order to embody the explanations made at theoretical level, portraits of Sokollu Mehmet Pasha and İbrahim Hakkı Pasha are studied to represent both education system of senior civil servant. The main result of this transformation in terms of senior civil servant is replacing of loyalty source from Sultan to State as an institution.

Keywords: Bureaucracy, Enderun, Mekteb-i Mulkiye, Sokollu Mehmet Pasha, Ibrahim Hakki Pasha

I. Giriş

Klasik dönem yönetici yetiştirme sisteminin temel kurumu, Enderun Mektebi'dir. Bu kurum, "kul sistemi" temelinde işleyen bir yapıya sahiptir. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu İslam Devletleri'nden miras aldığı bu geleneğe özgün katkısı, devşirme sistemi olmuştur (İnalçık, 2006:83). Hristiyan tebaaya

* Kalkınma Bakanlığı Eğitim ve Kültür Dairesi Daire Başkanı.

mensup oğlan çocuklarının devşirilerek Enderun Mektebi'nde yetiştirilmesi sonucunda padişaha sadık bir yönetici elit elde edilmiştir.

Avrupa karşısındaki gerilemenin fark edilmesi ve bu gerilemenin Batılı yöntemler ile durdurulabileceğinin kabulüyle birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir yönetici elite ihtiyaç hissedilmiştir. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılda kurulan modern eğitim kurumları da bu ihtiyaca binaen ortaya çıkmışlardır. Bu kurumların en belirgin özellikleri, batılı tarzda eğitim vermeleridir. Çalışma kapsamında bu dönemde kurulan modern eğitim kurumlarının tamamının incelenmesi mümkün olmadığından, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde oynadıkları rol ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna olan etkileri bakımından diğerlerine nazaran daha etkin oldukları düşünülen “*Mekteb-i Tıbbiye*”, “*Mekteb-i Harbiye*” ve “*Mekteb-i Mülkiye*” incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yönetici yetiştirme sisteminde yaşanan dönüşümü anlamayı amaçlayan bu çalışma, üç ana bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde Enderun Mektebi, öğrenci seçme sisteminden mezuniyete kadar uzanan bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır. Modern eğitim kurumlarının incelenmesi, ikinci bölümün konusunu oluşturmaktadır. Üçüncü bölüm ise, bir deneme niteliğindedir ve bu bölümde biri klasik diğeri modern dönemi temsil eden iki farklı yönetici aracılığıyla ilk iki bölümde anlatılanların somutlaştırılması amaçlanmıştır.

A. Enderun Mektebi

Osmanlı sarayı, “*Enderun (iç)*” ve “*Birun (taşra)*” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Enderun, Padişahın özel hayatının geçtiği bir yer olduğu kadar aynı zamanda bir mekteptir (İnalcık, 2006:86). Bu mektebin kuruluş tarihine dair kaynaklarda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre, Enderun mektebi II. Murad, diğerine göre ise, Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulmuştur. Her iki görüşün dayandığı kaynakları tetkik eden Akkutay, Enderun mektebinin II. Murad döneminde kurulmuş olduğunu ileri sürmektedir (Akkutay, 1984:26). İnalcık, Uzunçarşılı ve Sakaoğlu'nun çalışmalarında mektebin kuruluş tarihine dair herhangi bir ifade yer almamakla birlikte has oda ve hazine odası gibi mektebin en önemli iki odasının Fatih döneminde kurulmuş olduğu ifade edilmektedir (İnalcık, 2006; Uzunçarşılı, 1988; Sakaoğlu, 2003). Dolayısıyla, Enderun mektebinin kuruluş çalışmalarının II. Murad döneminde başladığını ancak Fatih döneminde tamamlanarak sistemli bir yapı haline geldiği anlaşılmaktadır.

Enderun Mektebi, üç aşamadan meydana gelen bir yönetici yetiştirme sistemidir. İlk aşama, Enderun mektebinde eğitim görececek öğrencilerin seçilmesidir. İkinci aşama, bu öğrencilerin Enderun Mektebi'nde eğitilmesi ve son aşama ise, padişaha sadık bir yönetici olarak mezun edilmeleridir. Aşağıda her bir aşama ayrı ayrı incelenmiştir.

Öğrenci Seçme Sistemi: Devşirme Sistemi

Enderun mektebine öğrenci seçimi, devşirme sistemi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda yapılan ilk iş, devşirmeye çıkılmasına karar

verilmesidir. Devşirmeye çıkılması için belirli zaman dilimleri tespit edilmemiş, devşirmenin, ihtiyaç oldukça yapılması ilkesi benimsenmiştir. Bununla birlikte, Uzunçarşılı, “üç, beş senede ve bazen daha uzun bir zamanda” devşirmeye çıkıldığını ifade etmiştir (Uzunçarşılı, 1988:14).

Devşirmeye çıkılması, bir fermanla ilan edilmekte ve bu fermanda ülkenin hangi bölgesinden kaç çocuğun devşirileceği ve her bir bölgede bu işlemin görevlendirildiği belirlenmektedir (Uzunçarşılı, 1988:14). Sistemin uygulandığı ilk dönemlerde sadece Rumeli bölgesinden yararlanılırken, zamanla önce Anadolu’daki Hristiyan tebaa da kapsama alınmış, 17. yüzyılla birlikte hristiyan-müslüman ayrımı gözetilmeksizin uygulanmıştır (Uzunçarşılı, 1988:14-15).

Devşirilecek çocukların taşınması gereken özellikler sıkı kurallara tabi kılınmıştır. Buna göre, 8-20 yaş arasındaki çocukların görünüş itibarıyla en güzel ve sıhhatli olanlarının devşirilmesi genel kural olarak dikkati çekmektedir. Orta boylu olma ve asil bir aileye mensubiyet de diğer dikkat çeken özellikler arasında yer almaktadır. Devşirme işleminin tamamlanmasının ardından devşirilen çocuklar İstanbul’a getirilmekte ve burada seçme işlemine tabi tutulmaktadır (Halaçoğlu, 1991:28-29).

İstanbul’a getirilen çocuklar arasında sağlık, güzellik ve asalet gibi kriterler üzerinden bir seçim yapılmakta ve daha nitelikli olduklarına kanaat getirilen çocuklar saray için ayrılmaktadır. Saray için ayrılan çocuklara “içoğlanı” adı verilmektedir. “Acemi oğlan” olarak adlandırılan diğerleri ise ileride Yeniçeri Ocağı’nda değerlendirilmek üzere önce Türk ailelerinin yanına verilmekte ardından da Acemi Ocağı’na alınmaktadır (İnalçık, 2006:84).

Enderun Mektebi’nin öğrenci kaynağı, “içoğlanı” adı verilen devşirmelerdir. Ancak Enderun Mektebi öncesinde iç oğlanları arasında son bir seçim daha yapılmaktadır. Bu seçme işlemi için içoğlanları, hazırlık sarayı adı verilen okullara alınmakta ve burada bir bakıma Enderun öncesi ön eğitime tabi tutulmaktadır. Devşirme sisteminin sorunsuz bir şekilde işlediği dönemlerde dört tane hazırlık sarayından bahsedilmektedir. Bunlar; Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı ile İskender Çelebi Sarayı’dır (Halaçoğlu, 1991:29). Bu saraylarda verilen eğitimin içeriğine dair ilgili kaynaklarda detaylı bir bilgiye rastlanamamakla birlikte, buralarda içoğlanlarının bir yandan eğitim gördüğü diğer yandan ise yeteneklerine göre güzel sanatlar, spor ya da müzikle uğraşmalarının teşvik edildiği ifade edilmektedir (Akkutay, 1984:70). Sakaoğlu ise, bu saraylarda okuma-yazma, temel bilgiler ve din eğitimi verildiğini ifade etmiştir (Sakaoğlu, 2003:39). Dolayısıyla, hazırlık okulu niteliği taşıyan bu saraylarda henüz yeni devşirilmiş olan ve Türkçe bilmeyen içoğlanlarına Türkçe ile müslümanlık öğretilmektedir.

Enderun Mektebi’nden mezuniyet anlamına gelen “çıkma” dönemleri, aynı zamanda Enderun Mektebi’nin yeni öğrencilerin seçildiği dönemlerdir. Başka bir ifadeyle, okul bir taraftan mezun verirken diğer taraftan yeni öğrencilerini almaktadır. Yeni öğrenciler ise, hazırlık saraylarında eğitim gören

iç oğlanlarının en yeteneklileridir. İki aşamadan meydana gelen seçme sistemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, hem vücut hem de zekâ bakımından en iyileri tespit etmeye odaklandığı anlaşılmaktadır.

Eğitim-Öğretim Sistemi: Odalar Sistemi

Enderun Mektebi'nde eğitim ve öğretim, birbirleri arasında hiyerarşi bulunan ve her birinin görev alanı farklı olan odalar sistemi temelinde gerçekleştirilmektedir. Her bir odanın görev alanı ile bu odalarda yapılan eğitim ve öğretim faaliyetinin içeriğinin incelemesine geçmeden önce Enderun Mektebi'nde verilen eğitimin amacı nedir sorusunun cevaplanması önemlidir.

Enderun Mektebi'nde verilen eğitimin nihai amacı, padişaha mutlak anlamda sadakatle bağlı yöneticilerin yetiştirilmesidir. Bu amacı gerçekleştirmek için Enderun Mektebi'nde dönemin temel eğitim kurumu konumunda olan medreselerden farklı bir yol izlenmiştir. Sakaoğlu'nun yorumuna göre, Enderun'da verilen eğitim Antik Çağ'dan izler taşımakta ve "iyi bir vücut ve zekâ" gelişiminin sağlanması için jimnastik ve müzik eğitiminin yanı sıra dil, edebiyat ve matematik eğitimine de yer veren o dönemin tek okulu olma özelliği taşımaktadır (Sakaoğlu, 2003:39).

Okulda verilen eğitimin bir başka özelliği ise, akademik eğitim ile uygulamanın bir arada yürütülmesidir. Her bir içoğlanı bulunduğu odanın görev alanına uygun hizmetlerde çalışırken, diğer yandan da belli bir programa uygun olarak eğitim almaktadır. Bu program, askerlikten, güzel sanatlara ve politikadan diplomasiye kadar sarayın ihtiyaç duyduğu her alanı içermektedir (Sakaoğlu, 2003:39). Ancak bu programın tüm odalar bünyesinde aynı şekilde uygulandığını söylemek mümkün değildir. Odalar arasında bulunan hiyerarşiye uygun olarak Has Oda'ya doğru ilerledikçe eğitimin içeriğinde yönetim bilgisini aktarma özelliği giderek belirginleşmektedir.

İçoğlanlarının bir hizmette veya sanatta maharet kazanma zorunlulukları Enderun'da verilen eğitimin bir diğer özelliğidir. Bu durumun doğal bir neticesi olarak okul içinden hat, minyatür, nakş, ciltçilik, divan edebiyatı ve müzik gibi alanlarda birçok önemli isim yetişmiştir (İnalcık, 2006:85). Böylece Enderun Mektebi'nin yönetici yetiştirmenin ötesinde imparatorluğun kültür ve sanat alanına yön veren isimleri de yetiştiren bir kurum olduğu anlaşılmaktadır. Buraya kadar sayılan özelliklerin dışında Enderun Mektebi'nde verilen eğitim açısından üzerinde durulması gereken son özellik ise, eğitim süresi boyunca uygulanan katı disiplindir. İçoğlanlarının günlük hayatları sıkı kurallarla düzenlenmiştir. Gece yatma, sabah kalkma, gün içerisinde yemek ve istirahat ile eğitim vakitleri belli olup, bu vakitlerin dışında farklı bir uğraş ile meşgul olmak mümkün değildir. İnalcık'ın ifadesiyle, içoğlanları saraydan ayrılıncaya kadar adeta bir manastır hayatı yaşamaktadırlar (İnalcık, 2006:85).

Buraya kadar genel çerçevesi çizilen ve belli bir amaca hizmet eden eğitim programı, odalar sistemi üzerinden uygulanmıştır. Enderun Mektebi bünyesinde toplam altı oda bulunmaktadır. Bunlar; "Büyük ve Küçük Odalar",

“Doğancı Koğuşu”, “Seferli Odası”, “Kiler Koğuşu”, “Hazine Odası” ile “Has Oda”dır (Ata, 2010). Kiler Koğuşu, Hazine Odası ile Has Oda imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüşlerdir. IV. Murad döneminde kurulan Seferli Koğuşu ise, 19. Yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir. Enderun Mektebi’nin ilk dönemlerinde hizmet veren diğer odalar 17. yüzyılın ikinci yarısında kaldırılmışlardır (Akkutay, 1984).

Odalar arasında Büyük ve Küçük Odalardan Has Odaya doğru uzanan bir hiyerarşi ilişkisi bulunmaktadır. Hazırlık saraylarından Enderun Mektebi’ne gelen içoğlanlarının ilk durağı Büyük ve Küçük Odalar olmaktadır. Bu odaların doğrudan padişahın hizmetine yönelik bir görevleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu odalar bünyesinde içoğlanlarına sadece eğitim verilmektedir. Eğitimin içeriği ise, hazırlık saraylarında verilen başlangıç eğitiminin devamı niteliğindedir. Bu devamlılığa koşut olarak bu odalarda Kuran-ı Kerim, Türkçe dışında Arapça ve Farsça öğretilmekte ve çeşitli spor faaliyetleri yaptırılmaktadır. Padişaha ait doğan ve şahin gibi kuşları yetiştirmek ve beslemek ile padişahın av sırasındaki avcılık ile ilgili hizmetlerini görmekle görevli Doğancı Koğuşu ve bu odada verilen eğitim hakkında kaynaklarda yok denecek kadar az bilgi bulunmaktadır (Ata, 2010:238-240).

Mektebin dört temel odasından ilki olan Seferli Koğuşu’nun ilk zamanlardaki görevi, “enderun halkının çamaşırlarını yıkayıp, tertib etmek” olarak tespit edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988:311). Ancak odanın görev tanımı zamanla değişmiş ve burası çeşitli sanatların öğrenildiği bir sanat mektebi haline gelmiştir. Enderun Mektebi’nden çıkan birçok sanatçının bu odadan yetiştiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, bu odayı günümüz ifadesiyle Enderun Mektebi’nin güzel sanatlar fakültesi olarak kabul etmek mümkündür.

Kiler Koğuşu derece bakımından Seferli Koğuşu’nun üzerinde yer almaktadır. Bu odanın görevi ise, başta Padişahın olmak üzere harem-i hümayun ile içoğlanlarının yeme-içme hizmetlerinin yerine getirilmesidir (Ata, 2010:253) Kiler Koğuşundan itibaren padişaha doğrudan hizmet boyutunun ön plana çıktığı görülmektedir. İlgili kaynaklarda Kiler Koğuşu ve üstünde yer alan diğer odalarda alınan akademik eğitimin içeriğine dair bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Kiler Koğuşundan itibaren yönetim bilgisinin kademeli bir şekilde uygulama içerisinde aktarıldığını ileri sürmek mümkündür.

Kiler Koğuşundan sonra sırasıyla Hazine Odası ile Has Oda gelmektedir ki Has Oda Enderun Mektebi’nde bir içoğlanının yükselebileceği en üst dereceli odadır. Hazine Odasının görevi, adından da anlaşıldığı üzere padişaha ait enderun hazinelerinin muhafaza edilmesidir. Bu odanın başı konumunda olan Hazine Başası ile odanın kademelilerinin padişahın bir takım kişisel hizmetlerini (namazdan önce seccadesinin serilmesi gibi) yerine getirme görevleri de bulunmaktadır. Oda hiyerarşisinin tepesinde bulunan Has Odanın temel görevi ise, Hırka-ı Şerif Dairesi’nin temizliğini ve bakımını yapmaktır. Bu odanın amiri olan Has Oda Başası ile oda kademelilerinin Hazine Odası’nda

olduğu gibi padişahın kişisel hizmetlerine yönelik görevleri bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1988:312-339).

Mektep bünyesinde yer alan her bir odanın kontenjanı belirlenmiş olup, odalar arası geçiş kontenjan sınırlaması dikkate alınarak başarı kriterine göre gerçekleştirilmektedir. Bu geçişler ise, okuldan mezuniyet dönemlerinde yapılmaktadır. Dolayısıyla, “çıkma” dönemleri okula giriş ve okuldan mezuniyetin yanı sıra bir bakıma odalardan da mezuniyet dönemleridir. Bir üst dereceli odaya çıkamayan öğrenciler, aşağıda detayları açıklanan çıkma sistemi kapsamında taşrada yönetici olarak görevlendirilmektedir.

Çıkma Sistemi: Enderun Mektebi’nden Mezuniyet

Çıkma, esas itibarıyla Enderun Mektebi’nden mezuniyeti ifade etmek için kullanılmakla birlikte yukarıda da ifade edildiği üzere, hem öğrenci seçimi hem de odalar arası geçiş açısından anlam taşımaktadır. İki tür çıkma vardır. Bunlardan ilki olan ve padişah değişikliklerinde yapılan çıkmalara, “*Büyük Çıkma*”; Enderun Mektebi’nin ihtiyacına göre belli aralıklarla yapılan çıkmalar ise, “*Küçük Çıkma*” adı verilmektedir.

Çıkmalar, öğrencilerin buldukları konumlara bağlı olarak farklı anlamlar kazanmaktadır. Hazırlık saraylarında eğitim gören iç oğlanları açısından çıkma, mezuniyet anlamını taşımaktadır. En başarılı öğrenciler başka bir ifadeyle hazırlık okulundan en iyi dereceyle mezun olan öğrenciler Enderun Mektebi’nin ilk basamağını teşkil eden Büyük ve Küçük Odalara alınırken, diğerleri kapıkulu süvari ocağının aşağı bölüklerinde görevlendirilmektedir (Akkutay, 1984). Başarılı olamayan öğrenciler açısından eğitim süreci sona ermekte ve bu öğrenciler askerlik mesleğine geçiş yapmaktadırlar.

Enderun Mektebi’nde eğitim gören öğrenciler açısından çıkmalar, odalar arası geçiş anlamına gelmektedir. Odalarda eğitim görmekte olan öğrencilerin en başarılıları çıkma dönemlerinde buldukları odadan bir üst derecede bulunan odaya geçiş yapmaktadırlar. Bunu bulunulan odadan mezun olmak şeklinde yorumlamak da mümkündür. Bu geçişlere örnek olarak, Büyük ve Küçük Odalardan Seferli Koğuşuna yapılan geçiş ile Hazine Odasından Has Odaya yapılan geçişi vermek mümkündür. Bununla birlikte, her bir odanın kontenjanı belli olduğu için her öğrencinin derece bakımından daha üstte yer alan odalara yükselmesi mümkün değildir. Uygulanan sistem, en iyilerin Has Oda’ya ulaşması üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla, bir üst odaya yükselemeyen öğrenciler saray dışında kapıkulu ocağı bünyesinde çeşitli pozisyonlarda görevlendirilmektedirler (İnalcık, 2006:88-89).

Odalar arasında geçişte başarılı olmuş ve Enderun Mektebi’nin asil odaları olarak kabul edilen Seferli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Odası ve Has Odanın kıdemlileri ile bu odaların yöneticileri açısından çıkma, saray dışında yönetici olarak görevlendirilme anlamı taşımaktadır (İnalcık, 2006:88). Başka bir ifadeyle, sistem içerisinde en üst dereceye yükselmiş olan bu kişiler, Enderun Mektebi’nden yönetici olarak mezun olmaktadır. İnalcık bu kişilerin saray dışında yönetici olarak görevlendirilmesi anlamında çıkma sisteminin,

eyaletler idaresinin ahenkli bir bütün halinde işlemlerini sağladığını ifade etmektedir (İnalçık, 2006:88). Böylece, imparatorluk merkezi ile merkeze oldukça uzak olan eyaletlerde aynı yönetim bilgisi temelinde birlik sağlanmış olmaktadır. Bu yönüyle Enderun Mektebi, padişaha mutlak anlamda sadakatle bağlı yöneticiler grubu yetiştirme işlevini yerine getirmiş olmaktadır.

II. Modernleşme Sürecinde Eğitim Kurumları

On sekizinci yüzyıl sonları Osmanlı Devleti'nin Batının üstünlüğünü tam anlamıyla kabul ettiği ve Batı karşısında yaşadığı gerilemeyi Batıların yöntemleriyle aşabileceğine kanaat getirdiği yeni bir dönemin başlangıcıdır. Heper tarafından "*kısmi batılılaşma dönemi*" olarak adlandırılan bu dönem, yönetici yetiştirme sisteminde yaşanan değişiklikler açısından da oldukça önemlidir (Heper, 1974:54). Yönetici yetiştirme sisteminde yaşanan değişikliklere geçmeden önce bu dönemde eğitim alanında gerçekleşen reformların kısa bir tahlilinin yapılması yaşanan dönüşümü anlamak açısından gerekli olduğu düşünülmektedir.

Bu dönemde yapılan reformların en belirgin özelliği, geleneksel eğitim sistemini dönüştürmek yerine yeni bir eğitim sistemi kurmuş olmasıdır. Ortaylı bu gelişmeyi, "*...modern eğitim veren okullar kuruldu ve bunlar dini eğitim kurumlarının yanı başında ve onların aleyhine yayılıp gelişmeye başladılar*" şeklinde ifade etmektedir (Ortaylı, 2006:182). Eğitim alanında ikili bir yapının ortaya çıkmasına sebep olan bu gelişmenin arkasında Osmanlı reformcularının din adamları ile dini kurumlara karşı açıkça cephe almayı göze alamamaları yatmaktadır. Bununla birlikte, modern eğitim kurumları geleneksel eğitim kurumlarının aleyhine gelişmelerini sürdürmüş ve yüzyılın sonunda eğitim sisteminin hâkim unsuru haline gelmişlerdir. Bu gelişmenin konumuz açısından önemi ise, imparatorluğun son dönem yönetici elit kadrolarının önemli bir kısmının modern eğitim sistemi içerisinde yetişmiş olmasıdır.

Eğitim alanında yapılan reformların bir diğer önemli özelliği ise, bu reformların belli bir program çerçevesinde sistematik bir tarzda yürütülmemiş olmalarıdır. Osmanlılar Batı karşısında yaşadıkları gerilemeyi en bariz şekilde önce askeri alanda tecrübe etmişlerdir. Dolayısıyla, eğitim reformlarına öncelikle askeri eğitim alanında başlanmıştır. Ardından sivil eğitim alanında okulların açılmasıyla devam eden bu gelişmede dikkat çeken bir özellik, başlangıçta açılan okulların tamamının yüksek okul seviyesinde olmasıdır. Bu durum reformların başlangıcında eğitim sisteminin tamamını dikkate alan bir bakış açısına sahip olunmadığını göstermektedir. Bunun arkasında geleneksel eğitim kurumlarının tekelinde bulunan ilk ve ortaöğretim kurumlarında düzenleme yapma cesaretinin başlangıçta gösterilememesi kadar ihtiyaç duyulan yeni tarz insan tipinin bir an önce yetiştirilme isteği olduğu ileri sürülebilir. Ancak süreç içerisinde yaşanan gelişmeler, bütüncül bir bakış açısı ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Çünkü geleneksel eğitim kurumlarından yetişen öğrencilerin açılan yeni okullarda uygulanmak istenen program açısından

oldukça yetersiz olduğu görülmüştür. Bu eksikliği gidermek adına yeni okulların bünyesinde ilk ve orta öğretim düzeyinde sınıflar açılmış ve böylece öğrencilerin yüksekokul seviyesine ulaşmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Konunun bütünsel bir bakış çerçevesinde ele alınması ve eğitim sisteminin ülke çapında bir düzene konmasını amaçlayan ilk düzenleme, Safvet Paşa'nın Maarif Nazırlığı sırasında Nisan 1869'da çıkan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yapılmıştır (Ortaylı, 2006:184). Bu düzenleme ile eğitim sistemi günümüzdekine benzer tarafa ilk, orta ve yüksek öğretim olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır. İlk kademenin sıbyan mektepleri ile rüşdiye, ortaöğretimin idadi ile sultanilerden oluşması öngörülmüştür. Son kademeyi ise içinde darülfünunun da bulunduğu yüksekokul seviyesinde eğitim veren okullar oluşturmaktadır. Böylece modern eğitim sisteminden beklenen faydanın elde edilmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır.

Buraya kadar ana hatlarıyla üzerinde durulan eğitim reformunun ilk ürünleri, 18. yüzyılın sonlarında açılan askeri eğitim kurumları olmuştur. 1773 yılında açılan Mühendishane-i Bahri Hümayun (Deniz Mühendishanesi) ülkemizde batılı tarzda eğitim veren ilkokul olma özelliği taşımaktadır. Bunu 1793 yılında açılan Mühendishane-i Berri Hümayun (Kara Mühendishanesi) takip etmiş ve bu tarihten sonra Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını takip eden döneme kadar yeni tarz eğitim veren bir okul açılmamıştır. II. Mahmut'un 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasının ardından 1827 yılında Mekteb-i Tıbbiye, 1834 yılında Mekteb-i Ulum-u Harbiye ve 1835 yılında da Mızıka-i Hümayun Mektebi açılmıştır. İlk rüşdiye de yine II. Mahmut döneminde kurulmuştur. Bu gelişmeleri Tanzimat döneminde açılan yeni okullar takip etmiştir. 1847 yılında Ziraat Mektebi, 1848 yılında Darülmullami (erkek öğretmen okulu) ve 1859 yılında da Mekteb-i Mülkiye açılmıştır. İlk idadilerin kuruluşu da Tanzimat döneminde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, rüşdiye, idadi ve sultanilerin birer ilk ve orta öğretim kurumu olarak eğitim sistemi içerisinde yerini alması ve bir program dahilinde yaygınlaştırılması 1869 düzenlemesi sonrasıdır. Darülfünun'un kurulması Tanzimat döneminde gündeme gelmiş ancak 1870 yılında açılabilmiştir. Kısa bir süre sonra 1871 yılında kapatılan Darülfünun'un sürekli bir kurum haline gelmesi için 1900 yılını beklemek gerekmiştir (Dölen, 2009:19-20).

Konumuzun sınırları açısından Osmanlı modernleşmesi sürecinde açılan tüm modern okulları ele almak mümkün değildir. Bundan ötürü ülkenin yönetici elitinin yetiştirilmesine diğerlerine nazaran daha fazla katkı yapmış olan Harbiye, Tıbbiye ve Mülkiye üzerinde durulmuştur. Bunlar arasında da spesifik olarak yönetici yetiştirme amacına yönelik olarak kurulmuş olan Mülkiye daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

A. Mekteb-i Tıbbiye

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından kurulan yeni ordunun doktor ihtiyacının karşılanması amacıyla bir tıp okulunun kurulması fikri gündeme gelmiştir. Bu fikri gündeme getiren ve padişaha sunan kişi dönemin

hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'dir (Öztürk, 2009:8). Padişahın da bu fikri benimsemesiyle birlikte "*Tıbhane-i Amire*" adı verilen bu okul, 14 Mart 1827 tarihinde açılmıştır. Okulun ilk müdürü kuruluş fikrini gündeme getiren Mustafa Behçet Efendi olmuştur.

Okulda eğitim başlangıçta dört yıl olarak planlanmıştır. Eğitim dilinin Fransızca olmasına karar verilen okulda bundan ötürü ilk yıl öğrencilere ağırlıklı olarak Fransızca öğretilmiştir. Arapça, fizik, kimya, din bilgisi gibi dersler ilk yılın ders programında yer alan diğer dersler olarak dikkati çekmektedir. İkinci sınıfta zooloji, botanik ve anatomi dersleri programa dahil olmuştur. Son iki sınıfta ise ağırlıklı olarak mesleki derslere yer verildiği görülmektedir. Ancak mesleki derslerin uygulama boyutuna okulun başlangıç yıllarında yer verilmemiştir. Oysa Öztürk aynı dönemde Batı'daki okullarda uygulamalı eğitime yer verildiğini ifade ederek okulun ilk yıllarındaki önemli bir eksikliğe işaret etmektedir (Öztürk, 2009:12). İlk yıllarda öğrenci çekebilmek adına giriş sınavı yapılmayan okulda sınıflar arası geçiş başlangıçta hocaların kanaatine göre şekillenmiştir. Okulun faaliyetlerini yakından takip eden II. Mahmut bir süre sonra okulun genişletilmesini talep etmiş ve cerrah ihtiyacının karşılanması amacıyla 1831 yılında "*Cerrahhane*" açılmıştır (Bilim, 2002:57). Eğitim dili Türkçe olan okulun başına dönemin ünlü cerrahlarından Fransız Sade de Clare getirilmiştir. Esas itibarıyla aynı eğitimi veren iki okul 1836 yılında birleştirilerek "*Mekteb-i Tıbbiye*" adını almıştır (Bilim, 2002:57-59).

Tıbbiye açısından 1838 yılında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Kuruluşundan itibaren istenilen eğitim düzeyini yakalayamadığı düşünülen okulun başına Viyana Tıp Fakültesi hocalarından Charles Ambroise Bernard getirilmiştir. (Bilim, 2002:59). Bernard okulu Batıdaki örneklerinin seviyesine getirmek adına önemli düzenlemeler yapmıştır. Öğrencileri seviyelerine göre sınıflara ayırmış ve Fransızcası iyi olmayanların öncelikle bu dili öğrenmelerini sağlamıştır. Fransız edebiyatı, tarihi gibi dersler okulun programına dahil edilmiştir. Okul altı sınıfa çıkarılmış ve bir süre okul bünyesinde idadi seviyesinde eğitim veren sınıflar da açılmıştır (Bilim, 2002:59). Bu durum okula gelen öğrencilerin yetersizliğini ve öncelikle ortaöğretim düzeyinde bir eğitim almaları gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Bernard aracılığıyla modern tıp eğitiminin ülkemizde temelini atıldığını söylemek mümkündür. 1867 yılına gelindiğinde Mekteb-i Tıbbiye bünyesinde "*Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*" adını taşıyan ilk sivil tıp okulu açılmıştır (Dölen, 2009:8). Birbirinin muadili eğitim veren bu iki okul 1908 yılına gelindiğinde Haydarpaşa'ya taşınmışlar, sivil tıp okulu 1909 yılında Darülfünun'un fakültesi haline getirilmiştir.

Esas itibarıyla bir meslek okulu olan Tıbbiye mezunları aracılığıyla sadece sağlık hizmetlerinin ve yönetiminin iyileştirilmesine değil aynı zamanda Osmanlı modernleşme sürecine de önemli katkılarda bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, bu okul sadece doktor yetiştirmemiş aynı zamanda dönemin yönetici

elit kadrosunun oluşumunda önemli roller üstlenmiştir. Mezunlar doktor olmalarının yanı sıra ülkenin geleceğine de kafa yoran yeni tip insanlar olmuşlardır. Bu duruma yol açan şeyin ise, eğitim programında yer alan Fransızca ve Fransız edebiyatı ile tarih dersleri başta olmak üzere eğitimin modern içeriği olduğunu söylemek mümkündür. Mezunları arasında Tanzimat dönemi sadrazamlarından Fuad Paşa ile Jön Türklerin önde gelen isimlerinden Abdullah Cevdet'i saymak söz konusu katkının boyutlarını ortaya koymak açısından yeterli sayılabilir.

B. Mekteb-i Harbiye

Tarihte “*Vaka-i Hayriye*” olarak bilinen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından “*Asakar-i Mansure-i Muhammediye*” isimli yeni bir ordu kurulmuştur. Ordunun kuruluşunu düzenleyen ilk kanunname incelendiğinde, ordu mensuplarının yeni bilgilerle donatılmış ve talimli olmaları gerektiğine yapılan vurgu yeni orduda bulunması istenen temel özellikler olarak dikkati çekmektedir (Eser, 2005:7). Yeni bilgilere sahip subay yetiştirilmesi ihtiyacı Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşu ile sonuçlanan süreci başlatmıştır.

1831 yılında Selimiye Kışlası'nda kurulan Sıbyan Bölükleri Mekteb-i Harbiye'ye doğru atılan ilk adım olarak kabul edilebilir. Burada okumayazmanın yanı sıra din bilginleri ile savaş tekniklerinin gösterildiği ifade edilmektedir (Sakaoğlu, 2003:57). Bu bölüklerden beklenen faydanın elde edilememesi üzerine müstakil bir okul kurma fikri gündeme gelmiştir. Bu fikrin gündeme gelmesi ve hayata geçirilmesinde Namık Paşa önemli bir rol üstlenmiştir. Paris Askeri Akademisi'nde okumuş olan Namık Paşa, alınan yenilgilerin temel sebebinin iyi yetişmemiş subaylar olduğu düşüncesinden hareketle 1834 yılında açılan Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Kendisine aynı zamanda okulun tüm sorumluluğu da devredilmiştir (Eser, 2005:10-11).

Okulun ilk ders programı incelendiğinde pozitif bilimlerin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Geometri, cebir, astronomi ve doğal felsefe dikkat çeken dersler arasında yer almaktadır (Bilim, 2002:76). Okula başlangıçta öğrenci bulmakta da önemli sıkıntılar yaşanmış ve ilk dönemlerde okula giriş için herhangi bir şart aranmamıştır. Tanzimat döneminde Mekteb-i Harbiye'nin ıslah edilmesi düşüncesi gündeme gelmiş ve Meclis-i Maarif-i Muvakkati'nin hazırladığı rapor çerçevesinde okul bünyesinde önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin yapıldığı tarih 1847'dir ve Sakaoğlu'na göre, “Mekteb-i Harbiye'nin düzenli bir öğretim programı ile subay yetiştirebilmesi 1847'den sonradır” (Sakaoğlu, 2003:57).

1847 tarihli düzenleme ile okul bünyesinde idadi seviyesinde bir bölüm açılmıştır. Bununla dönemin tüm yüksekokullarının karşılaştığı sorunlardan biri olan, geleneksel eğitim kurumlarından gelen öğrencilerin yetersizliğinin giderilmesi ve bu öğrencilerin daha üst eğitim seviyesine hazırlanmaları amaçlanmıştır. Eğitim programında pozitif bilimler lehine olan ağırlığın mesleki derslerle dengelenmesi 1847 düzenlemesinin bir diğer önemli özelliğidir.

Böylece okulun askeri mühendishanelerden farkı daha belirgin bir hale gelmiştir. 1848 yılında ise, ileride harp akademisine dönüşecek Erkan-ı Harbiye açılmıştır. Mekteb-i Harbiye bünyesinde açılan iki yıllık bu okula Harbiye mezunları kabul edilmektedir (Eser, 2005:21-22). Bu yönüyle daha üst düzey bir eğitim verildiği anlaşılan bu okuldan mezun olanların ordunun üst kademelerinde görevlendirilme ihtimali diğerlerine nazaran daha fazla olmaktadır.

Askeri rüşdiyelerin 1875 yılında kurulmasıyla birlikte askeri eğitim kademeleri arasında rüştiyeden Erkan-ı Harbiye'ye uzanan hiyerarşi tamamlanmış ve kademeler arası geçiş bir sisteme bağlanmıştır. Bu düzenlemeler sonrası ortaya çıkan eğitim programını inceleyen Eser, bu program kapsamında okutulan dersleri üç kategoriye ayırmaktadır. Buna göre, ilk kategoriyi "*fen ve matematik*" başlığı altında toplanan matematik, fizik, kimya, botanik, zooloji gibi dersler oluşturmaktadır (Eser, 2005:65). "*Sosyal Dersler*" adı verilen ikinci kategori kapsamında ise Fransızca, Türkçe, edebiyat, tarih ve din bilgisi gibi dersler sayılmaktadır (Eser, 2005:65). Mesleğe yönelik dersler ise, üçüncü kategoriyi meydana getirmektedir.

Sonuçta tüm bu gelişmeler ışığında, gerek eğitim programlarının içeriği gerekse de kademeler arası hiyerarşiyi ve belli kurallara bağlı geçiş sistemini içeren yapısı itibarıyla Mekteb-i Harbiye'nin ülkemizde modernleşme sürecini en erken tamamlayan kurum olduğu söylenebilir. Bunun en önemli sonuçlarını ise, II. Meşrutiyet sonrasında yaşanan gelişmeler ile Cumhuriyeti kuran kadrolar üzerinden izlemek mümkündür.

C. Mekteb-i Mülkiye

II. Mahmut'la başlayan ve Tanzimat dönemiyle devam eden reform sürecinde Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin temelinde merkezileşmenin sağlanması olduğu yönünde konunun uzmanları arasında bir görüş birliği bulunmaktadır. Merkezileşmenin sağlanabilmesi beraberinde yetişmiş insan gücünü de zorunlu kılmıştır. İşte bu zorunluluk Mülkiye Mektebi'nin kuruluşuna giden süreci başlatmıştır.

Meclis-i Vala'nın 1858 yılında konuyu gündeme almasının ardından aynı yıl Meclis-i Ali-i Tanzimat tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda mevcut kaymakamların, müdürlerin yetersizliği, yönetim işleri konusundaki bilgisizliği üzerinde durulmuş ve ihtiyaç duyulan yöneticilerin yetiştirilmesi amacıyla bir okul kurulması gerektiği ifade edilmiştir (Bilim, 2002:309-210). Bu raporu dikkate alan Sadaret Makamı raporda dile getirilen gerekçeleri destekleyen bir tezkere ile konuyu dönemin padişahı Abdülmecit'e sunmuştur. Abdülmecit'in de uygun görmesi üzerine okulun kuruluş çalışmalarını yürütmek üzere Meclis-i Ali-i Tanzimat görevlendirilmiştir. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 12 Şubat 1859 tarihinde Sadrazam Ali Paşa'nın da yer aldığı devlet erkânının tüm temsilcilerinin katılımıyla Mülkiye Mektebi açılmıştır (Dölen, 2009:11).

Okulun işleyişini düzenleyen ilk tüzüğü Meclis-i Ali-i Tanzimat tarafından hazırlanmıştır. Buna göre, okulun iki yıllık olması öngörülmüştür. Öğrenci kaynağı olarak iki farklı kaynak düşünülmüştür. Başlangıçta 50 öğrenci olarak planlanan kontenjanın yarısının Bab-ı Ali kalemlerinde hâlihazırda çalışanlar arasından diğer yarısının ise ilköğretimini tamamlamış olanlar arasında yapılacak bir seçme ile doldurulması hedeflenmiştir. Devam mecburiyeti olan okulun eğitim programında yer alacak dersler tüzükte sıralanmıştır. Buna göre, yazı yazma bilimi, kompozisyon, aritmetik ve geometri, tarih, coğrafya, istatistik, devletler genel hukuku, Osmanlı Devleti Yeni Kanunları, Osmanlı Devleti ile Diğer Devletler Arasında Yapılan Anlaşmalar ve ekonomi politik olmak üzere 10 tane ders sıralanmıştır (Yavuziğit, 1999:15). İki yıllık eğitim süresince verilmesi planlanan derslerin tamamlanmasının ardından mezuniyet sınavı yapılması ve bu sınavda alınan derecelere göre mezunların İçişleri Bakanlığı'na bağlı memuriyetlere atanması öngörülmüştür. Bu özellikleriyle Mülkiye Mektebi'nin bir meslek okulu olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1877 yılına gelindiğinde Mülkiye Mektebi'nde önemli değişiklikler yapılmış ve okula yüksekokul özelliği kazandırılmıştır.

1877 yılında yayımlanan Mülkiye Ana Tüzüğü ile okulun öğrenim süreci beş yıla çıkarılmıştır. Okul doğrudan Padişahın himayesine alınmış ve Fransızca öğrenim mecburi hale getirilmiştir (Yavuziğit, 1999:19). Bunun dışında dikkat çeken bir başka özellik ise, tüzüğün sonunda okuldan mezun olanların atanabilecekleri memuriyetlerin sıralanmasıdır. Bu memuriyetler incelendiğinde tamamının İçişleri, Dışişleri ve Maliye Bakanlıklarına ait olduğu görülmektedir. Tüzükte ayrıca kişinin memuriyete atanmasının ardından ilerleyebileceği kariyer basamakları da gösterilmiştir. Buna göre; kaymakam olanların valiliğe, sefaret kâtibi olanların sefirliğe, Danıştay üye yardımcılarının Danıştay üyeliğine yükselebilecekleri ifade edilmiştir (Yavuziğit, 1999:20). Bunların dışında tüzükte bir adım daha ileri gidilerek Mülkiye mezunlarının terfi konusunda haksızlığa uğradıklarını düşünmeleri halinde, bu konuya ilişkin olarak dava açma hakkı tanınmış ve bunun önceden bir taahhüt şeklinde kişinin diplomasına da yazılacağı hüküm altına alınmıştır (Yavuziğit, 1999:20). Tüm bu özellikler yönetici yetiştirme sisteminde devşirme temelli kul sisteminden modernleşme süreciyle birlikte nasıl bir noktaya geldiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mülkiye Mektebi'nin yönetici yetiştirme sisteminde üstlenmiş olduğu rolü tam anlamıyla kavrayabilmek açısından 1877 sonrası dönemde takip edilen eğitim programının da ele alınması gerekmektedir. Ülkemizde yönetim biliminin kökenine ilişkin önemli çalışmaları bulunan Nuray Keskin Ertürk'ün konuya ilişkin iki makalesi bu konuda oldukça aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Mülkiye Mektebi'nin ders programında 1879 yılına kadar “Medeni Memleketler İdaresi”, “Yönetim İşleri”, “Usul-i İdare-i Umumiye ve Yönetime Bağlı Şeyler” isimli yönetimle ilgili derslere yer verildiği görülmektedir. 1879

yılında ise “Usul-i İdare” isimli bir dersin programa alındığını ve 1910 yılına kadar varlığını sürdürdüğünü Ertürk’ün makalesinden öğreniyoruz. “Usul-i İdare”yi günümüz diline “yönetim metodolojisi” olarak çeviren Ertürk, aynı dönemde Hukuk Mektebi’nde “Hukuk-u İdare” isimli bir dersin olduğunu ve bu iki dersi okutanlar ile bu konu üzerine yazarların farklı kişiler olduğundan hareketle dönemin koşullarında yönetim odaklı biri hukuksal diğeri metodolojik olmak üzere iki yaklaşımın olduğunu ileri sürmektedir (Ertürk, 2006:5-6).

“Usul-i İdare” dersine ait ulaşılabilen ilk kaynak, Sakızlı Ohannes Paşa tarafından dördüncü, beşinci ve yedinci sınıflar için hazırlanan ders notlarıdır. Ertürk makalesinde ulaşıldığı 5. Sınıf-1897, 7. Sınıf-1897 ile 7.Sınıf-1898/99 tarihli ders notlarını inceleme konusu yapmıştır. Buna göre, beşinci sınıflar için hazırlanan ve 216 sayfadan oluşan ilk kitap 4 bölümden oluşmaktadır. Kamu hukuku-özel hukuk, devletler hukuku ve yönetsel örgütlenme gibi kavramların tanıtıldığı ilk bölümün ardından ikinci bölümde Osmanlı yönetim sisteminin ele alındığı, üçüncü bölümde şirketlerin konu edildiği ve son bölümde ise kuvvetler ayrılığı konusunun incelendiği görülmektedir. Beşinci sınıflar için hazırlanan kitabın devamı niteliğinde olan ve yedinci sınıflar için hazırlanan ders notlarında merkezîyet-adem-i merkezîyet ile devlet memurları konusu ele alınmıştır. Makalede ele alınan son ders notunda ise merkezi idare ile mahalli idare konularının ele alındığı görülmektedir. Merkezi idare konusu anlatılırken İngiltere ve Fransa örneklerinin de incelendiği anlaşılmaktadır (Ertürk, 2008:3-7).

Sakızlı Ohannes Paşa’nın “Usul-i İdare”yi konu edinen ders notlarının dışında da çeşitli yazarlar tarafından kaleme alınmış ve yabancı dilden çevrilmiş eserlere rastlamak mümkündür. Tüm bunlar dönemin koşullarında ülkenin ihtiyaçlarına cevap verecek modern anlamda bir yönetim bilgisinin üretilmeye ve öğrencilere aktarılmaya çalışıldığını göstermektedir. Derslerin içerikleri dikkate alındığında yaşanan değişim sürecinin ne yöne doğru gelişeceği öngörülebilmektedir. Nitekim ilerleyen dönemde önce II. Meşrutiyet ardından Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte patrimonial otorite anlayışından yasal-ussal otoriteye doğru geçilen sürecin zihinsel arka planının oluşumunda burada inceleme konusu yapılan okulların etkisi göz ardı edilemez.

III. Farklı Yönetici Yetiştirme Sistemleri ve Farklı Porteler

İlk iki bölüm kapsamında anlatılanları somutlaştırmayı amaçlayan ve bir deneme niteliği taşıyan bu bölümde, geleneksel dönem yönetici yetiştirme sisteminin örneği olarak Sokollu Mehmet Paşa ile modern dönem yönetici yetiştirme sisteminin örneği olarak da İbrahim Hakkı Paşa’nın portreleri inceleme konusu yapılmıştır.

A. Sokollu Mehmed Paşa

Sokollu Mehmed Paşa, Kanuni Sultan Süleyman’ın tahta çıkışının ardından yapılan devşirme çıkmasında Bosna’nın Sokoloviç köyünden devşirilmiştir. 1505 doğumlu ve devşirildiği sırada 15-16 yaşlarında olan

Sokullu tanınmış bir aileye mensuptur ve devşirilmesi için ailesinin ikna edildiği ifade edilmektedir (Altınay, 2001:4-5.). Devşirilmesini takiben hazırlık saraylarından Edirne Sarayı'na alınmıştır. Buradaki eğitimin ardından Enderun Mektebi'ne geçiş yapmıştır.

Enderun Mektebi'ne Küçük Oda'dan giriş yapan Sokollu Has Oda'ya kadar yükseldiği mektepten rikabdar^{***} olarak çıkmıştır. Rikabdarlığı çuhadarlık^{†††} takip etmiş ve ardından silahdarlığa^{†††} getirilmiştir. Bu vazifesi esnasında itibarı artmış olan Sokollu bir müddet çaşnigirbaşı^{§§§} olarak görev yapmıştır. Bu görevinin ardından sarayın birün teşkilatında yer alan büyük kapıcıbaşılığa^{****} getirilmiştir. Paşa'nın saray teşkilatından ayrılarak taşradaki^{††††} ilk görevi, Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümünden sonra sancak beyliği payesi ile kaptan-ı derya olarak görevlendirilmesidir. İki yıldan fazla bir süre bu görevi sürdüren Sokollu 1549 yılında Rumeli Beylerbeyi olmuştur (Gökbilgin, 1993).

Rumeli Beylerbeyliği görevinin ardından 1554 yılında üçüncü vezir olarak tekrar saraya dönmüştür. Bu tarihten sadrazam olduğu 1565 senesine kadar üçüncü vezirliğini takiben 1561-1565 yılları arasında ikinci vezir olarak görev yapmıştır (Gökbilgin, 1993: 597-598). Üçüncü vezirliği döneminde Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasında yapılan savaşta Kanuni'nin isteği üzerine Selim'in yanında yer almış ve savaşta kazanmasında başrolü oynamıştır (Gökbilgin, 1993:598).

Kanuni'nin son sadrazamı olan Sokollu, Zigetvar Seferi sırasında vefat eden padişahın ölümünü olası bir bozgunu engellemek adına ordudan saklamış ve fetih gerçekleşikten sonra İstanbul'a dönüş yolunda vefat haberini açıklamıştır. Gökbilgin'e göre, üç hafta boyunca padişahın vefatını gizlemeyi başarması Sokollu'nun "*hükümet ve idareyi ne kadar kuvvetli bir el ile tuttuğunun açık bir misali*"dir (Gökbilgin, 1993:598). Kanuni'den sonra tahta çıkan II. Selim döneminde Sokollu'nun devlet işlerinin tamamı üzerinde hâkimiyeti ele aldığı görülmektedir. Paşa'nın bu pozisyonu II. Selim'den sonra

*** Has Oda erkânının dördüncüsü olan rikabdarın görevi, padişahın çizmelerine bakmak ve ayakkabılarını giydirmektir.

††† Rikabdarın üstünde yer alan ve has oda erkânının üçüncüsü olan çuhadarın görevi, padişahın kaftan ve kürklerine bakmaktır. Bunun dışında, alaylarda ata binerek padişahın yağmurluğunu taşımak da onun görevidir.

††† Has oda ağalarının ikincisi konumunda olan silahdarın görevi, padişahın silahlarını muhafaza etmek ve bakımını yapmaktır. Bunun dışında merasim ve alaylarda at üzerinde padişahın kılıncını sağ omzunda taşıma görevi de vardır.

§§§ Saray çaşnigirlerinin başı olan çaşnigirbaşının temel görevi, padişahın yediği yemeklerin zehirli olup olmadığını kontrol etmektir.

**** Sarayın dış kapısı (bab-ı hümayun) ile orta kapısını bekleyen kapıcıların zabitidir. Uzunçarşılı'nın aktardığına göre sayıları değişken olup, Sokullu'nun görev yaptığı dönemde dört kapıcıbaşı bulunmaktadır. Büyük kapıcıbaşılığı ise bu dört kapıcıbaşının amiri olarak yorumlamak mümkündür.

†††† Saray teşkilatının dışındaki her görev Osmanlılarda taşra görevi olarak kabul edilmektedir.

tahta çıkan III. Murad döneminin ilk yıllarında da devam etmiş ancak kaynaklarda yer alan bilgilere göre görevinin son yıllarına doğru padişahın yakın çevresi tarafından yıpratıldığı ve devlet işleri üzerindeki nüfuzunu giderek kaybettiği ifade edilmektedir. Paşa, 1579 yılında bir ikinci divanı sırasında bir suikast sonucu öldürülmüştür. Dönemin Şeyhülislamı Kadızade Ahmet hariç olmak üzere bütün ulema tarafından şehit olarak kabul edilmiştir (Gökbilgin, 1993:604-605).

Sokollu Mehmed Paşa, klasik dönem yönetici yetiştirme sisteminin altın çağını yaşadığı bir dönemde Enderun Mektebi'nden yetişmiş tipik bir yönetici örneğidir. Küçük oda ile başlayan serüveni, her bir adımında liyakatin yanı sıra padişaha sadakatin de sınındığı tüm aşamaları geçerek varılabilecek nihai nokta olan sadrazamlıkla son bulmuştur.

B. İbrahim Hakkı Paşa

İbrahim Hakkı Paşa Gürcü kökenli bir ailenin çocuğu olarak 1863 yılında doğmuştur. Babası dönemin Şehramaneti Meclis Reisi'dir. Sıbyan mektebinde aldığı ilk eğitiminin ardından Beşiktaş rüşdiyesini bitirmiştir. Rüşdiye mektebinde eğitim gördüğü sırada özel hocalardan İngilizce ve Fransızca dersleri almıştır. Rüşdiye mektebinin ardından Mülkiye Mektebi'ne girmiş ve burada öncelikle idadi seviyesinde eğitim veren bölümde okumuştur. Ardından devam ettiği Mülkiye'nin ali (yüksek) kısmından 1882 tarihinde okul birincisi olarak mezun olmuştur (İnal, 1982:1763). Buraya kadarki eğitim hayatı gözden geçirildiğinde İbrahim Hakkı Paşa'nın modernleşme sürecinde kurulan eğitim sisteminin içinde yetiştiği anlaşılmaktadır.

Mezuniyetinin ardından tahriratı hariciyye kalemine memur edilmiştir. Bir sene geçmeden mabeyn mütercimliğine ve bu göreviyle birlikte yürütmek üzere Mekteb-i Hukuk'ta tarih öğretmenliğine atanmıştır (İnal, 1982:1763) 1894 tarihinde Bab-ı Ali hukuk müşavirliğine atanması dönemin mabeyn erkani tarafından gençliği göz önünde bulundurularak hayretle karşılanmıştır. İnal'ın döneme tanıklık yapan kişilerden aktardığına göre, İbrahim Hakkı Paşa'nın o güne kadar genellikle imparatorluğun gayri müslim tebaası tarafından yürütülen bu vazifeye atanmış olması artık bu vazifeleri ifa edebilecek kapasitede adam yetiştirilebildiğinin bir kanıtı olarak yorumlanmıştır (İnal, 1982:1764). Paşa bu görevi sırasında uluslararası alanda birçok hukuki meselenin çözümünde devleti temsil etmiş ve bu amaçla toplanan komisyonlara reis ya da üye olarak katılmıştır (İnal, 1982:1764-1765). Bu vazifenin kendisine diploması alanında tecrübe kazandırdığını ileri sürmek mümkündür.

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden dönemden önce Maarif Nazırlığı'na ardından da vekâleten Dahiliye Nazırlığı'na getirilmiştir. Aynı sene içerisinde Roma Büyükelçiliği'ne tayin edilmiş ve İstanbul'dan ayrılmıştır. Roma Büyükelçiliği görevini sürdürürken Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası üzerine kendisine teklif edilen sadareti kabul ederek 1909 yılında Sadrazam olmuştur (İnal, 1982:1766). Bu yönüyle, İbrahim Hakkı Paşa tarihte Mülkiye mezunu ilk sadrazamdır. İbrahim Hakkı Paşa'nın yöneticilik anlayışını

Roma'dan İstanbul'a dönüşünde kendisini karşılayan kalabalığa yaptığı konuşmanın içeriğinden hareketle tahlil etmek mümkündür. İnal'ın döneme tanıklık eden Halid Ziya Bey'den aktardığına göre, Paşa izleyeceği siyasetin iki temel ilkesinin “*adl*” ve “*ihsan*” olacağını açıklamıştır (İnal, 1982:1767) Findley bu açıklamadan hareketle Paşa'nın “*sadrazamlığın idari olmaktan çok, siyasi bir makama dönüşmekte olduğunun farkına vardığını ve Avrupalı tarzda bir siyasetçi olarak çalışma niyetini ortaya koyduğunu*” ifade etmektedir (Findley, 1996:213).

İtalyanların Trablusgarp'ı işgal etmesi üzerine gerekli tedbirleri almakta geciktiği yönünde çıkan dedikodular üzerine 1911 yılında istifa etmiştir. 1916 yılında atandığı Berlin Büyükelçiliği görevi sırasında 1918 yılında vefat etmiştir (İnal, 1982:1782). Kaynaklarda İbrahim Hakkı Paşa'nın dönemin koşullarına nazaran oldukça farklı bir yaşam tarzının olduğu ve Sadrazamlığı sırasında da bu tavrından taviz vermediği bilgisi yer almaktadır. Yaya olarak halkın arasına karışması, halkın içinde bir kahvede nargilesini rahatlıkla içmesi ve bu davranışlarını eleştirenlere mesai saatinin bitiminin ardından istediği şeyi yapmakta özgür olduğunu söyleyerek cevap vermesi, onun gerek hayat gerekse de yöneticilik anlayışının farklılığını ortaya koymaktadır (İnal, 1982:1763-1804).

IV. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı dönem, Batı açısından önemli olayların başlangıcına denk düşmektedir. Bu sürecin sonunda Batının dünyanın geri kalan kısmını hâkimiyeti altına aldığını ileri sürmek mümkündür. Gelişmelerin arkasında yatan temel etken ise, üretim biçiminde yaşanan değişim ve Batının bu değişimin öncülüğünü üstlenmiş olmasıdır. Bu değişimin konumuz açısından önemi ise, devlet olgusunda yarattığı dönüşümdür. Bunun siyaset bilimi yazınındaki karşılığı, modern devletin ortaya çıkışıdır.

Modern devleti önceki devlet tiplerinden farklı kılan bazı temel özellikleri vardır. Her şeyden önce modern devlet merkezi bir devlettir. Buradaki merkezi sıfatı ile devletin, egemenliği altındaki toprak parçasının her zerresini kontrol altında bulundurma kabiliyeti anlatılmaktadır. Bunu sağlamak beraberinde önceki dönemlerden farklı olarak gelişmiş bir bürokrasi aygıtını gerektirmiştir. Bu yönüyle Poggi'ye göre modern devlet, “*tüm dışlıleri birbirine kenetlenen bir makine, aralarında eşgüdüm sağlanmış çok sayıda görevin hizmetindeki tek bir merkezden gelen bilgiyle harekete geçen ve o merkezce yönetilen bir makine gibi çalışmak üzere tasarlanmıştır* (Poggi, 2009:119).”

Makineye benzetilen bu devleti diğerlerinden ayıran bir diğer özellik ise, iktidarın kaynağında yaşanan değişimdir. Devleti idare edenler artık iktidarlarını ilahi bir kaynaktan değil, insan ürünü olan hukuktan almaktadır. İktidarın meşruiyet kaynağında yaşanan bu değişim Weber'e atfen, geleneksel otoriteden yasal-ussal otoriteye geçişi temsil etmektedir. Bu geçişin bürokrasi açısından da önemli bir sonucu, bürokratların kişisel bağlılıkların ötesinde bir kurum olarak devlete bağlılıkları fikrinin ortaya çıkmasıdır.

Yaşanan tüm bu gelişmelerden Osmanlı Devleti'ni soyutlamak mümkün değildir. Osmanlılar bu gelişmelere ayak uydurabilmek adına önemli reformlara imza atmışlardır. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde yeni bir yönetici tipinin belirdiğini görmekteyiz. Bu yönetici tipini, klasik dönemin devşirme kökenli kullarından farklılaştıran temel unsur aldıkları eğitim olmuştur.

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümleri her iki yönetici tipinin yetiştirme tarzları arasındaki farklılıkları gözler önüne sermektedir. Bu farklılıkları üç başlık altında özetlemek mümkündür. Göze çarpan ilk farklılık, yönetici yetiştiren kurumlardaki değişimdir. Klasik dönemde kul sistemi temelinde örgütlenmiş olan Enderun Mektebi, devletin yönetici yetiştiren tek okulu olma özelliği taşımaktadır. Ancak modernleşme süreciyle birlikte herhangi bir eğitim kurumuna Enderun Mektebi benzeri tekeli bir konum atfetmek mümkün değildir. Bununla birlikte çalışmada da dile getirildiği üzere bazı eğitim kurumlarının diğerlerine nazaran ön plana çıktığını kabul etmek mümkündür. Bu gelişme, modernleşme süreciyle birlikte bürokrasi aygıtının ihtiyaç duyduğu farklı tipteki insan gücü ihtiyacının uzmanlaşmaya bağlı olarak farklı okullar gerektirmesi üzerinden açıklanabilir. Bir diğer ve belki de en önemli farklılık, eğitimin içeriğinde yaşanan değişimdir. Enderun Mektebi'nde verilen eğitim her ne kadar dönemin medrese eğitiminden farklılaşmış olsa da dini eğitim sistemin önemli bir parçasıdır. Modern eğitim kurumları ise geleneksel eğitim sisteminden bir kopuşu ifade etmektedir. Okulların önemli bir kısmının eğitim programlarında dini eğitime yer verilmekle birlikte pozitif bilimlere ağırlıklı olarak yer verildiği görülmektedir. Fransızca öğrenen ve bu sayede Batının yeni düşünceleri ile tanışan, eğitimini aldıkları pozitif bilimler aracılığıyla dünyayı dini bilgilerin dışında yeni bilgilerle de anlamlandırmaya çalışan yeni yöneticiler artık birer kul olmadıklarının farkındadırlar. Son farklılık da bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Klasik dönemin yöneticileri açısından padişaha olan sadakatleri dışında bir bağlılıktan söz etmek mümkün değildir. Aldıkları eğitim de bu sadakatin tekraren üretilmesi amacıyla hizmet etmektedir. Son dönem yöneticilerinde ise belirgin bir şekilde devleti kurtarma düşüncesi, tüm kararlarına etki eden temel unsur olarak dikkati çekmektedir. Padişaha sadakat hala görece önemini korumakla birlikte hanedanın ötesinde bir devlet fikrinin ve asıl bağlılığın ona yönelmesi yönünde bir eğilimin nüvelerinin oluşmaya başladığını ileri sürmek mümkündür. Son iki farklılık da modern devletle birlikte iktidarın kaynağında yaşanan değişim üzerinden yorumlanabilir. Eğitim içeriğinde yaşanan sekülerleşme ile iktidarın kaynağının yere inmesi arasında bir nedensellik ilişkisinden bahsetmek mümkündür.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreciyle birlikte yönetici yetiştirme sisteminde yaşanan dönüşümün Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşuna giden yolu araladığını iddia etmek abartılı bir tespit olmayacaktır. Cumhuriyeti kuran kadroların Osmanlı'nın son döneminde kurulmuş olan modern eğitim kurumlarından yetişmiş olmaları bu iddianın somut delili niteliğindedir.

Kaynaklar

- Akkutay Ü. (1984), Enderun Mektebi, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Altınay A.R. (2001), Sokollu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ata T. (2010), Osmanlı Saray Tarihi (Haz. Mehmet ARSLAN), Kitabevi, İstanbul.
- Bilim C.Y. (2002), Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayınları No.1348, Eskişehir.
- Dölen, E. (2009), Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ertürk N. (2006), “Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin Köken Sorunu”, AİD, C.39, S.2, s.1-28.
- Ertürk N. (2008), “Türkiye’de Yönetim Biliminin Gelişimi”, AİD, C.41 S.4, s.1-25.
- Eser G. (2005), Mekteb-i Harbiye’nin Türkiye’deki Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Findley C. (1996), Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gökbilgin T. (1993), “Sokollu Mehmed Paşa Maddesi”, İslam Ansiklopedisi, VII, s.595-605.
- Halaçoğlu, Y. (1991), XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Heper M. (1974), Bürokratik Yönetim Geleneği, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını, Ankara.
- İnal İ.M.K. (1982), Son Sadrazamlar, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İnalçık H. (2006), Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı İ. (2010), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Öztürk H. (2009), Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Kurucusu Charles Ambroise Bernard, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Poggi G. (2009), Modern Devletin Gelişimi (çev. Şule Kut ve Binnaz Toprak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sakaoğlu N. (2003), Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı İ. H. (1988), Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları-I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Uzunçarşılı İ.H. (1988), Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Yavuziğit H. (1999), Mülkiye Tarihi (1859-1999), Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara.